

กระบวนการทางสังคม กลไกปฏิบัติการที่ร่วม สร้างนวัตกรรมสังคม

Social Process as a Mechanism Driving to Create a Social Innovation

สุนทร คุณชัยมั่ง¹

วันรับ: 14 มีนาคม 2565 วันแก้ไข: 22 เมษายน 2565 ยอมรับ: 1 พฤษภาคม 2565

บทคัดย่อ

โดยทั่วไป ทฤษฎีและการปฏิบัติการของนวัตกรรมสังคม มักจะยึดโยงกับการศึกษาว่าด้วยนวัตกรรมด้านเทคโนโลยีที่มุ่งค้นคว้าหาความใหม่ของการทำงานองค์กร การบริหาร และการขับเคลื่อนนโยบายที่นำไปสร้างเป็นความสามารถและความสำเร็จ ในการแก้ปัญหาสังคม อันเป็นกระบวนการศึกษาที่ให้ความเป็นสังคมเป็นเพียงหน่วยของการศึกษา แต่บทความนี้ มุ่งศึกษาความใหม่ ที่เกิดขึ้นจากการกระทำตามกระบวนการทางสังคมและปฏิสัมพันธ์สังคมที่มีความผันแปรไปตามโครงสร้างและบริบททางสังคม ที่ที่มีความกว้างใหญ่และมีความซับซ้อนมากกว่าองค์กร โดยให้ความสำคัญต่อสถานภาพความเป็นสังคม ในมิติที่เป็นหน่วยของผู้กระทำ

คำสำคัญ: นวัตกรรมสังคม, ความใหม่, กระบวนการทางสังคม

---

¹ อาจารย์ประจำวิทยาลัยนวัตกรรมสังคม มหาวิทยาลัยรังสิต

Abstract

In general, social innovation theories & practices will be addressed following the technological innovation, which finds and explains that newness is the matter of organization, management, and policy driving, which makes a society being the object of the study. But this article aims to study the newness from the social process and social interactions, which follow through social structure and social context, the large and more complex than an organizational area, and focusing on the importance to the status of society as the subjects

Key words : Social innovation, Newness, Social process

บทนำ

ในช่วง 10 ปีสุดท้ายของศตวรรษที่ 20 มาจนกระทั่งช่วง 20 ปีแรกของศตวรรษที่ 21 การศึกษานวัตกรรมสังคม (Social innovation studies) ได้รับความสนใจอย่างกว้างขวาง ทั้งในมิติของแนวคิด ทฤษฎี และมิติของการสรุปทฤษฎี และประมวลประสบการณ์จากการปฏิบัติภาคสนามเพื่อสร้างเป็นองค์ความรู้ใหม่ อันเป็นผลพวงมาจากนวัตกรรมศึกษา (Innovation studies) ที่เริ่มขึ้นก่อนหน้านี้อันได้ตั้งแต่คริสต์ทศวรรษ 1950s และได้มีการขยายความเกี่ยวข้องไปยังมิติต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของเทคโนโลยีกับการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจศาสตร์มหภาค และตัวแบบใหม่ ๆ ของการจัดการธุรกิจ (Mulgan, 2012) ความสนใจดังกล่าว เป็นผลมาจากการขยายตัวของนวัตกรรมที่เพิ่มขึ้นอย่างแพร่หลาย จนมีการกล่าวได้ว่าเป็น macro-level innovation และเป็นคลื่นแห่งการเปลี่ยนแปลงผ่านทางสังคมลูกที่หก (Six waves of social transformation) ที่เป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีความต่อเนื่องมาโดยตลอดตั้งแต่การปฏิวัติอุตสาหกรรม (1771-1829) ยุคสมัยของเครื่องจักรไอน้ำและรถไฟ (1829-1875) ยุคสมัยของเหล็กไฟฟ้า และเครื่องจักรกลหนัก (1875-1908) ยุคสมัยของน้ำมัน รถยนต์ และการผลิตที่มุ่งเน้นจำนวนมาก (1908-1971) และยุคสมัยของข้อมูลข่าวสารและโทรคมนาคม ที่เริ่มมาตั้งแต่ปี ค.ศ. 1971 (Nicholls & Murdock, 2012) การศึกษานวัตกรรมสังคมที่ได้รับอิทธิพลจากการศึกษานวัตกรรมนี้ จะเห็นความเชื่อมโยงได้จากการนิยามนวัตกรรมสังคมกับผลิตภัณฑ์ บริการ และตัวแบบธุรกิจที่สร้างสรรค์ขึ้นด้วยแนวคิดใหม่เพื่อนำไปสู่การตอบสนองการแก้ปัญหาของสังคม (Murray, Caulier-Grice & Mulgan, 2010) กระบวนการ แบบแผน การจัดการทางการตลาด พื้นที่ การจัดการองค์กร และตัวแบบธุรกิจรูปร่างใหม่ที่สร้างความสามารถในการจัดการปัญหาสังคมที่ไม่เคยมีการแก้ไขมาก่อน (Young Foundation, 2012; Tjornbo 2015; Nicholls, Simon, & Gabriel, 2015) ความใหม่ของทัศนคติเชิงบวกของการออกแบบการจัดการปกครอง การใช้ชีวิต และกระบวนการทำความเข้าใจต่อปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคม (Mulgan, 2015) การขับเคลื่อนนโยบาย แนวคิด และแนวทางใหม่ที่สร้างความแตกต่างในระดับโครงสร้าง การเปลี่ยนอำนาจของความสัมพันธ์ และความสามารถของสังคม (CrESSI Consortium, 2013) และสิ่งใหม่ วิธีการใหม่ และแนวทางใหม่ที่สร้างคุณค่าทั้งในเชิงแก้ปัญหาและเชิงพัฒนาสังคม (อลงกรณ์ คูตระกูล, 2553)

นิยามของนวัตกรรมสังคมข้างต้นเป็นการศึกษา “ความใหม่” (Newness) ที่เกิดขึ้นตาม “กระบวนการ” (Process) ของการทำงานในองค์กรต่างๆ ทั้งภาครัฐกิจ ภาครัฐ และภาคประชาสังคม (หรือองค์กรแบบไม่แสวงหากำไร) ที่สังเกตเห็นผลการเปลี่ยนแปลงต่อระบบเศรษฐกิจและสังคม ตามผลที่เกิดขึ้นจากการทำงานของผลิตภัณฑ์ บริการ กระบวนการ แบบแผน ตัวแบบการตลาด ตัวแบบธุรกิจ และการจัดองค์กรที่ยึดโยงกับความก้าวหน้าของเทคโนโลยี ทักษะ ประสบการณ์และความรู้ ทั้งในระดับปฏิบัติการ และการขับเคลื่อนนโยบาย อันเป็นการต่อยอดเรื่องส่วนผสมใหม่ของนวัตกรรม (Innovation-new combination) และกลไกที่ปรับตัวอยู่ภายในของระบบเศรษฐกิจทุนนิยม ตามแนวคิดของ Joseph Schumpeter ที่มีการอธิบายไว้แล้วตั้งแต่คริสต์ทศวรรษที่ 1930s (Hanappi & Hanappi-Egger, 2004; Nicholls & Ziegler, 2017; Nicholls, Simon, & Gabriel, 2015; Carvalho, 2017; Mulgan, 2017) จะเห็นได้ว่า นวัตกรรมสังคมตามกรอบนิยามข้างต้นได้ลดทอนความสำคัญการมีส่วนร่วมสร้างความใหม่ของ “ปฏิสัมพันธ์ทางสังคม” (Social interaction) ทั้ง ๆ เรื่องดังกล่าว มีความเกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดต่อการยอมรับการใช้งานเทคโนโลยี ทั้งในระดับเครื่องมือ ผลิตภัณฑ์ และกระบวนการ ดังจะเห็นได้จากการอธิบายเรื่องการแพร่กระจายของนวัตกรรม (Diffusion of innovation) ของ Everett Rogers ซึ่งเป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างการนำเสนอผลิตภัณฑ์เข้าสู่ระบบตลาดและการยอมรับของผู้บริโภค (Rogers, 1962) การทำงานร่วมกันของการปฏิบัติการทางสังคมสังคมกับเครือข่ายทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีของ Gabriel Tarde (Ayob, Teasdale, and Fagan, 2016) ความสามารถทางสังคมทรัพยากรมนุษย์ นวัตกรรม และความรู้มีผลสำคัญต่อการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจ ที่ Paul Romer เห็นว่า ทุนมนุษย์อันเป็นผลมาจากการลงทุนทางการศึกษา เป็นปัจจัยที่สำคัญต่อการพัฒนาระบบเศรษฐกิจและสังคม โดย Romer เสนอเป็นทฤษฎีที่เรียกว่า การเติบโตจากปัจจัยภายใน (Endogenous Growth Theory) เป็นการโต้แย้งกับทฤษฎีเดิมที่ให้ความสำคัญต่อการออมและเงินลงทุน ที่เชื่อกันว่า หากขาดแคลนเงินออมและเงินสำหรับการลงทุน จำเป็นต้องกู้ยืมหรือพึ่งพาจากภายนอกตามทฤษฎีว่าด้วยการเติบโตจากปัจจัยภายนอก (Exogenous Growth Theory) (Romer, cited in Zhao, 2018)

ด้วยเหตุที่สังคมมีความเกี่ยวข้องและมีปฏิสัมพันธ์ทั้งโดยตรงและโดยอ้อมกับนวัตกรรมสังคม ทั้งกระบวนการและผลของการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจและสังคม

ทั้งในระดับผลิตภัณฑ์และบริการของระบบตลาด ระดับกระบวนการ การจัดองค์กร และตัวแบบของระบบธุรกิจ และระดับการขับเคลื่อนระบบเศรษฐกิจและสังคมโดยรวม ดังจะเห็นได้จากนิยามที่กำหนดขึ้นเป็นกรอบการศึกษาและประกอบกำหนดนโยบายของคณะกรรมการมาธิการของยุโรปที่อธิบายว่า นวัตกรรมสังคม เป็นเรื่องของการพัฒนาและการแปรผลแนวคิดใหม่ในการสร้างผลิตภัณฑ์ บริการ และตัวแบบธุรกิจที่มุ่งต่อการแก้ปัญหาทางสังคม พร้อมกับสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมและความร่วมมือแบบใหม่ นวัตกรรมสังคม เป็นเรื่องใหม่ของการตอบสนองความต้องการทางสังคม อันเป็นผลสะท้อนมาจากกระบวนการของปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (The process of social interactions) นวัตกรรมสังคม เป็นเรื่องที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของมนุษย์ เป็นนวัตกรรมที่มีความเกี่ยวข้องกับสังคม ทั้งส่วนที่สังคมเป็นปลายทาง (Ends) และเป็นกระบวนการ (Means) เป็นการสร้างความใหม่ที่สร้างสังคมที่ดี และยกระดับความสามารถที่พร้อมกระทำการของปัจเจก อีกโสดหนึ่งด้วย (European Commission, 2013)

การศึกษานี้ จึงมุ่งให้ความสำคัญต่อ “กระบวนการทางสังคม” (Social process) ที่มีการนำไปร่วมสร้างความใหม่ของการสร้างสรรค์นวัตกรรมสังคมตามนัยเดียวกันกับความใหม่ที่เกิดขึ้นจากการทำงานของเทคโนโลยี โดยมีกรอบนิยามคำว่า นวัตกรรมสังคม คือ ความใหม่ของเทคโนโลยี (ทักษะ ประสิทธิภาพ และความรู้) และความใหม่ของกระบวนการทางสังคม (กฎ ปทัสถาน และการกำหนดคุณค่า) ที่นำไปสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ บริการ กระบวนการ ตัวแบบของการจัดการองค์กร และการขับเคลื่อนนโยบายที่มุ่งต่อการแก้ปัญหาของสังคมที่ไม่เคยได้รับการแก้ไขมาก่อน

กระบวนการทางสังคม และการปฏิบัติการที่ร่วมสร้างนวัตกรรมสังคม

นักสังคมศาสตร์ได้ให้ความสำคัญต่อการปฏิบัติการทางสังคม และความสัมพันธ์ทางสังคมที่เป็นปัจจัยที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมมาตั้งแต่กลางศตวรรษที่ 19 ดังจะเห็นได้จากการเรียกนักปฏิรูปที่เสนอให้การแก้ปัญหาคือการถือครองทรัพย์สินของเอกชนให้เป็นส่วนหนึ่งของการจัดระเบียบทางสังคมว่า “นวัตกรรมสังคม” (Social innovator) ในผลงานเรื่อง Social Innovators and their Scheme ของ William Lucas Sargant ซึ่งตีพิมพ์ในปี ค.ศ. 1858 (Mugan, 2019) การอธิบายลักษณะทางสังคมของทาสและระบบค้าทาสในเวสต์อินดีส์ของ Frances Hoggan ที่มีการเผยแพร่

ในปี ค.ศ. 1909 ที่กล่าวถึงการเปลี่ยนวิถีสังคมดั้งเดิมแบบการเกษตรไปเป็นเกษตรอุตสาหกรรม เปลี่ยนวิธีการผลิตที่รองรับการค้าขายภายในประเทศไปเป็นการค้าระหว่างประเทศ เปลี่ยนวิถีความสัมพันธ์แบบครอบครัว ชุมชน และเครือญาติแบบชนบท-เกษตรของชาวแอฟริกันไปเป็นการอยู่ร่วมกันในระบบ กฎ ขนบ และธรรมเนียมที่สร้างขึ้นใหม่ (Ayob, Teasdale, and Fagan, 2016)

กฎ ขนบ และธรรมเนียม อันเป็นวิถีความสัมพันธ์ทางสังคมที่สร้างการเปลี่ยนแปลงข้างต้น ถือได้ว่าเป็นเครื่องมือการปฏิบัติการของ “กระบวนการทางสังคม” (Social process) กระบวนการใหม่ไปแทนที่กระบวนการเดิมของสถาบันทางสังคม และเครือข่ายทางสังคม เพื่อสร้างการยอมรับ การจัดระเบียบ การสร้างอำนาจ รวมทั้งการเปลี่ยนระบบและโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคม การทำหน้าที่ของกระบวนการทางสังคมในลักษณะนี้ จะพบเห็นได้จากการนิยามคำศัพท์ใหม่ ๆ ที่มีความหมายเป็นการสร้างเปลี่ยนแปลงทางสังคมอีกหลายคำ เช่น “นักปฏิบัติการทางสังคม” (Social practitioner) หรือ “วิศวกรสังคม” (Social engineer) (Fairweather & Tomatzky, 1971; Hamalainen & Heiskala, 2007; Nicholls & Ziegler, 2017)

การปฏิบัติการของกระบวนการทางสังคมที่นำไปสู่การสร้างการเปลี่ยนแปลงข้างต้น เป็นกระบวนการที่สอดคล้องกับการนิยามนวัตกรรมสังคมแบบอิงความก้าวหน้าของเทคโนโลยีที่อธิบายความใหม่ไปตาม “กระบวนการ” (Means) ของกลไกการทำงาน และการสนองตอบการแก้ไขปัญหาสังคมเป็น “จุดปลายทาง” (Ends) (Murry, Caulier-Grice, and Mulgan, 2010, cited in Espiau, 2018) กล่าวอีกอย่างหนึ่งได้ว่า กระบวนการที่มุ่งไปสู่ปลายทางของการแก้ปัญหาสังคมของนวัตกรรมสังคมนั้น เกิดขึ้นจากการปฏิบัติการของกระบวนการทางสังคม และ/หรือความก้าวหน้าของเทคโนโลยี โดยที่ความก้าวหน้าของเทคโนโลยีที่ทำหน้าที่ร่วมสร้างนวัตกรรมสังคมนั้น จะดำเนินไปตามลำดับขั้นตอนของการทำงานแบบองค์การที่มีความต่อเนื่องกัน 7 ขั้นตอน จาก (1) การมองเห็นประเด็นปัญหาของสังคมเป็นโอกาส (2) การระดมแนวความคิดเพื่อแสวงหาทางเลือก (3) การพัฒนาและทดสอบทางเลือกต่าง ๆ (4) การสร้างผลิตภัณฑ์/บริการ (5) การส่งมอบต่อผู้บริโภคและการปรับปรุง (6) การขยายตัวและการเติบโต (7) การสร้างการเปลี่ยนแปลงเชิงระบบ ในขณะที่การปฏิบัติการของกระบวนการสังคมที่ร่วมสร้างนวัตกรรมสังคม จะทำหน้าที่ที่มีความซับซ้อนมากกว่าการทำงานแบบองค์การ

มีลักษณะเป็นการทำงานตามกระบวนการของวิวัฒนาการ (Evolution) ทางสังคม มีการปะทะ แลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างกันและกัน ของผู้คนในสังคม ให้ความสำคัญต่อการกำหนดคุณค่า (Value) ความเชื่อ (Belief) และพฤติกรรม (Behaviour) เป็นกลไกสัญญาณของการกำหนดความใหม่เพื่อการต่าง ๆ ของสังคม โดยมีจุดเริ่มต้นในระดับพื้นที่ชุมชนก่อนที่จะขยายวงกว้างออกไปใน “พื้นที่ปฏิบัติการร่วมสร้างนวัตกรรมสังคม” (Social innovation platform) ซึ่งมี 5 ขั้นตอนด้วยกัน คือ (1) การสร้างเครื่องมือชุดใหม่สำหรับการรับฟังและการรวบรวมข้อมูลของชุมชน (2) การสร้างต้นแบบและการทดสอบในพื้นที่ปฏิบัติการร่วมสร้างนวัตกรรมสังคม (3) การสร้างโครงการเพื่อการกระตุ้น (4) การสร้างเครื่องมือและกองทุนสนับสนุนการจัดการ (5) การประเมินผลและการสื่อสารต่อสาธารณะ (Espiau, 2018)

สัตยเคราะห์ ความใหม่ของประวัติศาสตร์การต่อสู้ของสังคม

ในขณะที่การศึกษานวัตกรรมสังคมแบบอิงความก้าวหน้าเทคโนโลยี นำเอาการยอมรับของผู้บริโภคหรือสังคมที่มีต่อผลิตภัณฑ์ บริการ และกระบวนการที่สร้างสรรค์ขึ้นใหม่ตามที่มีการอ้างอิงทฤษฎีว่าด้วยการแพร่กระจายของนวัตกรรมของ Rogers เป็นกลไกสำคัญของการสร้างนวัตกรรมนวัตกรรมสังคมแล้ว ในบริบทของนวัตกรรมสังคมแบบอิงความใหม่ของกระบวนการทางสังคม ก็สามารถอ้างอิงการยอมรับของสังคม และการร่วมสร้างการเปลี่ยนแปลงทางสังคมร่วมกัน ดังจะเห็นได้จาก “สัตยเคราะห์” (Satyagraha) หรือการประท้วงแบบสันติวิธี (Non-violent movements) ของมหาตมะคานธี (Mahatma Gandhi) ซึ่งเป็นกระบวนการที่สร้างการรวมตัวของประชาชนชาวอินเดียที่เคยอยู่ภายใต้การปกครองที่เอารัดเอาเปรียบของโลกตะวันตกมาอย่างยาวนาน นับตั้งแต่การเริ่มค้าขายและครอบครองพื้นที่การค้าของโปรตุเกสใน ปี ค.ศ. 1505 ให้ตระหนักถึง “ความสัตย์จริง” (Truth) ซึ่งพลังทางสังคมที่ดำรงอยู่ร่วมกันของชุมชนคนอินเดีย พร้อม กับต่อรองกับรัฐบาลอังกฤษและโลกตะวันตก เริ่มต้นจากชุมนุมต่อต้านความไม่เป็นธรรม ความไม่เท่าเทียมจากการตรากฎหมายที่ไม่ชอบธรรมของการซื้อขายคราม ที่รู้จักกันในนาม Champaran Satyagraha ในปี ค.ศ. 1917 ซึ่งเป็นการส่งต่อประสบการณ์ความสำเร็จของการรวมตัวกันของประชาชนผู้ไม่ได้รับความเป็นธรรมตามหลักความชอบธรรมทางสังคมเรื่องการจ้างงานที่ไม่เป็นธรรมของชาวอินเดียกับเจ้าของ

อาณานิคมที่ประเทศแอฟริกาใต้ที่คานธีทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษากฎหมาย ในระหว่างปี ค.ศ.1906-1914 ไปจนกระทั่งถึงการทวงสิทธิขั้นพื้นฐานของการทำนาเกลือ ที่รู้จักกันในนาม Salt Satyagraha Movement ในระหว่างปี ค.ศ. 1930-1934 อันเป็นการทวงสิทธิทรัพยากรพื้นฐานของคนอินเดีย จนนำไปสู่การเรียกร้องความเป็นเอกราชจากการอยู่ภายใต้การปกครองแบบอาณานิคมของอังกฤษเป็นผลสำเร็จในปี ค.ศ. 1947

การปฏิบัติการสัตตเคราะห์ด้วยการสร้างพลังที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความสัตย์จริงและการไม่ใช้ความรุนแรงของคานธี เป็นวิถีของกระบวนการทางสังคมที่ประกอบขึ้นด้วยความอดกลั้น และดำเนินไปตามแนวทางสันติวิธี เป็นเทคนิคหรือเครื่องมือเพื่อการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคม เป็นกระบวนการหรือการปฏิบัติการไม่ใช้ลัทธิที่มีความตายตัว แต่จะเป็นพลวัตไปตามสถานการณ์ทางสังคมที่เกี่ยวข้อง ให้ความสำคัญต่อการพึ่งพาตนเอง สร้างความร่วมมือ ปรับตัวยืดหยุ่นไปตามสถานการณ์ไม่เจาะต่อร่องในประเด็นที่ไม่อยู่บนพื้นฐานของข้อเรียกร้อง ฯลฯ (Gandhi, 1968; Varkey, 2014) สัตตเคราะห์ เป็นส่วนหนึ่งของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบอารยะขัดขืน (As a part of the Civil Disobedience Movement) (Venkatraman, 2018) เป็นทางเลือกของการตอบโต้การดำรงอยู่ของความรุนแรง ความไม่ชอบธรรม และการเอาตัวเอเปรียบ เป็นกระบวนการของการปฏิบัติการจากการคิดและลงมือทำ (Thinking and doing) หรือกล่าวได้อีกว่า ด้านหนึ่ง เป็นเครื่องมือปฏิบัติการ อีกด้านหนึ่ง เป็นการแสดงถึงการเรียกร้องตามแนวคิดที่ว่าด้วย Instrumentalism and inquiry ของ John Dewey และเป็นไปตามกระบวนการวิพากษ์ และการสร้างจิตสำนึก ตามแนวคิดที่ว่าด้วย Criticality and consciousness ของ Paulo Freire (Lowery, Gautam, & May, 2016)

คานธี ริเริ่มสร้างและทดสอบกระบวนการสัตตเคราะห์ขึ้นในปี ค.ศ 1906 เพื่อใช้เป็นเครื่องมือสนับสนุนการแก้ปัญหากฎหมายแรงงานที่ประเทศแอฟริกาใต้ และเป็นการเคลื่อนไหวทางการเมืองที่อิงขบวนการทางสังคมเพื่อนำไปสู่การเรียกร้องเอกราชของอินเดียจนประสบความสำเร็จในปี ค.ศ. 1947 นับเป็นปฏิบัติการทางสังคมที่ต่อเนื่องกันถึง 4 ทศวรรษ นับได้ว่า เป็นปฏิบัติการทางสังคมที่มีความแตกต่างไปจากขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองเพื่อแยกตัวเป็นเอกราชที่มีอยู่ก่อนหน้านี้แล้วของอินเดีย ทั้งการสื่อสารด้วยงานวรรณกรรมของรพินทรนาถ ฐากูร การต่อสู้ตามแนวทางของ Indian National Congress และการต่อต้านตอบโต้ด้วยความรุนแรง จนเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่าสัตตเคราะห์ แนวทางอหิงสา และการเคลื่อนไหวทางสังคมด้วย

มวลชนขนาดใหญ่ของคานธี เป็นพลังขับเคลื่อนหลักที่นำไปสู่การฟ่ายแพ้วและลงจากอำนาจของจักรวรรดินิยมอังกฤษที่อินเดีย (www.nios.ac.in, เข้าใช้เมื่อ 10 มกราคม 2565)

ทวนทางสังคมกับการแก้ปัญหาความยากจน และความเหลื่อมล้ำ

การจัดตั้งธนาคารหมู่บ้าน (Grameen Bank) ของศาสตราจารย์มูฮัมหมัด ยูनुส (Prof. Mohammad Yunus) เจ้าของรางวัลโนเบล สาขาสันติภาพ ประจำปี ค.ศ. 2006 ที่มีการริเริ่มให้บริการทางการเงินกู้ขนาดเล็ก (Small loans) ต่อสมาชิกของกลุ่มพึ่งตนเอง (Self-help group) โดยไม่ใช้หลักทรัพย์ค้ำประกัน (Collateral-free banking) แต่มีกระบวนการรับรองการกู้ยืม และติดตามการชำระคืนด้วยบทบาทของกลุ่มเข้ามาทำหน้าที่แทน หรือเป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไปว่าเป็น “สินเชื่อรายย่อย” (Microcredit) Grameen Bank เป็นกิจการที่ริเริ่มขึ้นจากการทดลองในปี ค.ศ. 1976 จากการให้ชาวบ้านที่หมู่บ้าน Jobra ชานเมืองจิตตะกองจำนวน 42 รายกู้ยืมเงินจำนวน 856 ตากา (หรือคิดเป็น 325.28 บาท) แทนการกู้ยืมนายทุนเงินกู้เอกชน ไปซื้อไม้ไผ่เพื่อนำมาจัดทำม้านั่งซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์ของใช้สำหรับคนในเมือง ปรากฏว่า เงินกู้ที่ปล่อยกู้ได้รับคืนครบถ้วนและผู้กู้ทั้ง 42 ราย มีเงินเหลือมากกว่าเดิม เพราะไม่ต้องรับภาระดอกเบี้ยในอัตราสูงจากนายทุนเงินกู้เอกชน กิจกรรมดังกล่าวอย่างจริงจังแทนการดำเนินงานตามโครงการเกษตรปันสาม (Tripartite Sharing Farm) ซึ่งเป็นโครงการพัฒนาชนบทของยูนูสกับนักศึกษาคณะเศรษฐศาสตร์จากมหาวิทยาลัยจิตตะกอง โดยมีการขอรับการสนับสนุนแหล่งเงินกู้ยืมจากธนาคาร Janata Bank ซึ่งเป็นธนาคารของรัฐ และต่อมาในปี ค.ศ. 1977 ก็ได้รับการสนับสนุนเพิ่มเติมจากธนาคารพาณิชย์ที่ต้องการให้การช่วยเหลือเกษตรกรที่ชื่อว่า Krishi Bank และมียูนูสและทีมงานทำหน้าที่เป็นนักพัฒนาให้คำปรึกษา แนะนำ และกระตุ้นให้มีการจัดตั้งกลุ่มของสมาชิกผู้กู้ และการจัดการบริการที่เหมาะสมของธนาคาร ในปี ค.ศ. 1978 โครงการสินเชื่อรายย่อยนี้ได้รับการสนับสนุนจากธนาคารแห่งชาติและรัฐบาลบังคลาเทศให้ขยายตัวไปยังหมู่บ้านอื่นที่มีขนาดใหญ่มากขึ้นกว่าเดิม และปีต่อมา ก็ได้รับการสนับสนุนแหล่งเงินทุนจาก International Fund for Agricultural Development เพื่อจัดตั้งเป็นโครงการธนาคารหมู่บ้าน (Grameen Bank Project) เพื่อขยายการให้บริการไปยังเมืองขนาดใหญ่ 4 เมืองเพื่อ

เตรียมการขยายไปทั่วประเทศ และได้รับอนุมัติให้จัดตั้งเป็นธนาคารตามกฎหมายของบังคลาเทศในปี ค.ศ. 1983 โดยที่รัฐบาลถือหุ้นเริ่มต้น 60 % ส่วนที่เหลือ 40 % เป็นทุนเรือนหุ้นของประชาชนผู้กู้ยืม

แนวทางการทำงานที่ยั่งยืน และ Grameen Bank ให้ความสำคัญ คือ การทำงานรวมกลุ่มแบบพึ่งตนเองของชุมชน เพื่อให้กลุ่มเข้ามาบริหารจัดการ วิเคราะห์ และรับรองการให้สินเชื่อต่อสมาชิกผู้กู้ กำกับติดตามการชำระคืนเงินกู้ โดยที่สมาชิกของกลุ่มต้องเป็นผู้อยู่ในหมู่บ้านเดียวกัน สมาชิกผู้กู้คนหนึ่งเป็นคนใช้สิทธิของครัวเรือน หากครัวเรือนใดมีความจำเป็นจะต้องกู้ยืมมากกว่าหนึ่งคน คน ๆ นั้น จะต้องไปสังกัดกลุ่มอื่น ทั้งนี้เพื่อให้แต่ละกลุ่มไม่เป็นกลุ่มที่มีความสัมพันธ์เชิงครอบครัว เครือญาติแบบพ้อ แม้กับลูกรวมทั้งบุตรบุญธรรม ลุง ป้า กับหลาน ฯลฯ การชำระหนี้เป็นไปตามงวดของสัปดาห์ เพื่อให้สอดคล้องกับกระแสการไหลเวียนของรายได้จากการขายสินค้าของชุมชน และการช่วยเหลือระดับประคองสมาชิกกลุ่ม ไม่ให้มีข้อผิดพลาดจากการบริหารการเงิน หากผู้กู้รายใดมีความขัดข้องจำเป็น สมาชิกในกลุ่มคนอื่นจะรับผิดชอบชำระคืนเงินกู้ประจำงวดนั้นไปก่อน หากสมาชิกในกลุ่มนั้นไม่สามารถจะชำระคืนได้ สมาชิกของกลุ่มอื่นแทนจะเข้ามาแบกรับภาระนั้นแทน ยิ่งไปกว่านั้น บทบาทของกลุ่มยังจะสนับสนุนให้สมาชิกผู้กู้รู้จักการออมอีกทางหนึ่ง โดยกลุ่มที่จัดตั้งขึ้น กลุ่มหนึ่งมีสมาชิกไม่เกิน 5 คน กลุ่มจำนวน 8-10 กลุ่ม (สมาชิกไม่เกิน 50 คน) รวมกันเป็น 1 ศูนย์ (Center) (Sathi, 2016; Sobana & Husaeni, 2019)

สมาชิกของกลุ่ม มีหลักการของตน 16 ประการ คือ (1) ยึดหลักการรวมกันเป็นเอกภาพ มีความกล้า และลงแรงทำงาน (2) สร้างความเพิ่มพูนแก่ครอบครัว (3) ซ่อมแซมปรับปรุงบ้านอยู่อาศัย (4) ปลูกผัก รับประทานผัก และขายส่วนที่เหลือ (5) ปลูกพืชในระหว่างฤดู เก็บพันธุ์ไว้ให้มาก (6) วางแผนครอบครัวให้เด็ก ใช้จ่ายให้น้อย และใส่ใจในสุขภาพ (7) ให้การศึกษากับเด็ก (8) สร้างสภาพแวดล้อมที่ดี เหมาะสมและสะอาดสำหรับเด็ก (9) สร้างและใช้ส้วมหลุม (10) ดื่มจากประปา หรือน้ำต้มสุก (11) ไม่ให้และรับสินสอดทองหมั้น (12) ไม่สนับสนุนให้เด็กแต่งงานก่อนวัยอันควร (13) ไม่มีการลงโทษด้วยความไม่ยุติธรรม รวมทั้งไม่สนับสนุนการลงโทษในวิธีการนี้ไม่ว่าจะโดยใครก็ตาม (14) ลงทุนเพิ่มในกิจการที่สร้างรายได้ (15) อาสาทำงานแทนศูนย์กลาง หากศูนย์กลางมีความขัดข้อง (16) รักษาไว้ซึ่งกิจการหลักของศูนย์โดยถือว่า

เป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมรวมกลุ่ม และของชุมชน ทั้งนี้ ยูเนส และ Grameen Bank ยังพบว่า ผู้กู้ที่เป็นสตรีจัดการเรื่องการใช้จ่ายเงินกู้เพื่อการไปการต่าง ๆ ทั้งการลงทุน การใช้จ่ายในครัวเรือน การศึกษาของลูกตามวิสัยของความเป็นแม่ รวมทั้งการรับผิดชอบต่อการชำระคืนได้ดีกว่าผู้ชาย (Sathi, 2016, www.grameenbank.org, เข้าใช้เมื่อ 10 มกราคม 2565)

การบริการของ Grameen Bank ที่บริการสินเชื่อโดยไม่มีหลักทรัพย์ค้ำประกัน เป็นสินเชื่อที่มีอัตราดอกเบี้ยไม่เกิน 20 % (ตามกฎหมายของบังคลาเทศให้กู้ยืมเพื่อการนี้ได้มีอัตราดอกเบี้ยไม่เกิน 27 %) เป็นเงินกู้เพื่อการสร้างที่อาศัย สุขภาพ จัดหาน้ำดื่มสะอาด ใช้จ่ายเพื่อให้มีอาหารครบ 3 มื้อและการบริโภคในครัวเรือน เป็นทุนการศึกษา และเป็นทุนสำหรับการดูแลสุขภาพ เป็นการสร้างบริการที่กระจายไปทั่วประเทศ ทำให้ประชาชนบังคลาเทศเข้าถึงบริการทางการเงิน คิดเป็น 81,678 หมู่บ้าน (คิดเป็น 94 % ของจำนวนหมู่บ้านของบังคลาเทศ) มีศูนย์ประจำหมู่บ้าน 137,141 ศูนย์ มีสาขาธนาคาร 2,568 สาขา มีสมาชิกผู้กู้ยืม 9.2 ล้านคน เป็นผู้หญิง 97 % มีรายงานผลประกอบการประจำปี ค.ศ. 2019 มียอดเงินฝาก 170,679 ล้านดอลลาร์ และจำนวนเงินกู้ยืม 156,721 ล้านดอลลาร์ (www.grameenbank.org, เข้าใช้เมื่อ 10 มกราคม 2565) อนึ่ง ข้อมูลการถือครองหุ้นของธนาคารล่าสุดในปี ค.ศ. 2016 ถือครองหุ้นโดยประชาชน ซึ่งเป็นผู้กู้ จำนวน 97 % รัฐบาลถือหุ้นอยู่เพียง 3 % (Sathi, 2016) จึงมักจะได้รับการเรียกขานโดยทั่วไปว่า “ธนาคารของคนจน” (Banking for the poor)

การสร้างปทัสถานใหม่ของสังคมที่คามิคัตลี

คามิคัตลี เป็นเมืองขนาดเล็กที่ซ่อนตัวอยู่ในพื้นที่หุบเขา เป็นส่วนหนึ่งของจังหวัดโทกชิมะของญี่ปุ่น มีประชากรอาศัยอยู่ประมาณ 1,500 คน เป็นเมืองที่มีรายได้หลักจากการประกอบอาชีพเกษตรกรรม และการท่องเที่ยวแบบอนุรักษ์ธรรมชาติ เมืองเริ่มประสบปัญหาจากการจัดการขยะที่มีปริมาณที่มากขึ้นจากการใช้ชีวิตประจำวันที่มากไปด้วยการบรรจุ หีบห่อ และการนำเข้าสิ่งของจากในเมือง เป็นภาวะที่เทศบาลต้องจัดงบประมาณให้พนักงานเทศบาลขับรถไปตระเวนจัดเก็บตามบ้านเรือนของประชาชน แล้วไปจัดการด้วยการเผา และมีขยะที่จะต้องเผามากขึ้นทำให้เกิดมลภาวะรอบกวนต่อบ้านเรือนที่อยู่ในใกล้เคียง สุขภาพของพนักงานที่ทำหน้าที่เผาขยะ และสร้างผลกระทบ

ต่อการส่งเสริมการท่องเที่ยว ประกอบกับมีข้อกำหนดว่าด้วยสิ่งแวดล้อมที่ทำให้เมืองนี้ต้องปิดเตาเผาขยะที่มีอยู่ 2 แห่ง และไม่มียงบประมาณที่เพียงพอสำหรับการสร้างเตาเผาขยะคุณภาพสูง ในขณะที่เดียวกันก็ไม่มียงบประมาณเพียงพอต่อการขนส่งไปจัดการในพื้นที่อื่น เทศบาลคามิคัตสึ จึงเริ่มวางแผนจัดการเรื่องดังกล่าวอย่างจริงจัง โดยจัดทำเป็นวาระสำคัญของการรับฟังความคิดเห็นเพื่อประกอบการตัดสินใจจัดการขยะแบบรีไซเคิล และสร้างเมืองที่มีความยั่งยืน (Sustainability) ผลของการรับฟังความเห็นของประชาชนข้างต้น ทำให้เทศบาลยื่นความประสงค์ร่วมสร้างเมืองให้ปลอดขยะ (Zero waste) ซึ่งเป็นวาระสากลของการจัดการสิ่งแวดล้อมและเมือง โดยได้เริ่มต้นในปี ค.ศ. 2003 และเป็นเมืองแรกของญี่ปุ่นที่มีเป้าหมายเพื่อการนี้

โครงการเมืองปลอดขยะของคามิคัตสึ ได้เปลี่ยนแปลงการจัดการขยะจากเดิมที่ประชาชนจะนำขยะประเภทต่าง ๆ รวมเข้าด้วยกันใส่ถุงพลาสติกวางไว้หน้าบ้านเพื่อรอรถขยะจากเทศบาลเก็บไปเผา เป็นการแยกขยะที่บ้านเรือนในแต่ละครัวเรือนตามกระบวนการรีไซเคิล แยกเศษอาหาร ไปใช้เป็นวัสดุทำปุ๋ยหมักแล้วให้แต่ละครัวเรือนนำไปใช้ประโยชน์ในการเกษตรโดยเทศบาลเป็นผู้สนับสนุนอุปกรณ์ ขยะส่วนที่เป็นขยะแห้งก็จัดแยกตามชนิดของวัสดุและการใช้ประโยชน์ เช่น ขวด พลาสติก กระดาษ เศษผ้า เสื้อผ้า และ เฟอร์นิเจอร์ ฯลฯ แล้วให้แต่ละครัวเรือนนำไปส่งให้กับ “ศูนย์รับวัสดุเหลือใช้เพื่อการรีไซเคิล” ซึ่งเป็นหน่วยงานที่จัดตั้งขึ้นใหม่ของเทศบาล โดยมีเวลาทำการระหว่าง 08.30-14.30 น. ทุกวัน การแยกขยะรีไซเคิลของประชาชนและศูนย์รับวัสดุเหลือใช้เพื่อการรีไซเคิล สามารถแยกขยะได้มากถึง 45 ชนิด และนำขายให้กับบริษัทรับซื้อวัสดุรีไซเคิลในตัวเมือง นำเอาเศษผ้า และวัสดุที่สามารถนำไปใช้งานได้ ไปปรับปรุง ดัดแปลง ให้เป็นผลิตภัณฑ์มือสอง แล้วนำไปขายในร้านสินค้ามือสองที่เรียกว่า Kuru Kuru Recycle ยกกระตือรือร้นการทำงานของศูนย์รับวัสดุเหลือใช้เพื่อการรีไซเคิลไปสู่การจัดตั้งเป็น ศูนย์จัดการความรู้เมืองปลอดขยะ เป็นองค์กรแบบองค์กรไม่แสวงหากำไร เพื่อทำหน้าที่สนับสนุนงานของเทศบาล ชักชวนผู้ประกอบการร้านอาหาร โรงแรม บริษัทต่างๆ ให้เข้ามามีส่วนร่วมต่อการรณรงค์ตามโครงการเมืองปลอดขยะเพิ่มมากขึ้นไปอีก เพื่อร่วมสร้างเป้าหมายของการร่วมประกาศเป็นเมืองปลอดขยะ (www.theguardian.com, เข้าใช้เมื่อ 11 มกราคม 2565)

การรีไซเคิลตามแผนของเมืองปลอดขยะของคามิคัตสึทำให้มีการรีไซเคิลขยะได้มากถึง 80% ของปริมาณขยะของเมืองสูงกว่าอัตราเฉลี่ยทั่วไปของญี่ปุ่นถึง 4 เท่า เป็นเมืองตัวอย่างของการจัดการขยะควบคู่ไปกับการนำเอาเรื่องของการจัดการสิ่งแวดล้อมนี้เป็นเครื่องมือในการสร้างเศรษฐกิจขึ้นมา ทั้งนี้ก็เพราะผลของความสำเร็จของคามิคัตสึ นอกจากจะเป็นที่สนใจของการศึกษาดูงาน การเรียนการสอนภาคสนามของมหาวิทยาลัยแล้ว ยังเป็นที่สนใจของการลงทุนด้านที่พัก ร้านอาหาร กิจกรรมการท่องเที่ยวอนุรักษ์ธรรมชาติและท่องเที่ยวชนบทของผู้ประกอบการรุ่นใหม่เข้ามาร่วมงานและใช้ประโยชน์ในพื้นที่เพิ่มมากขึ้น (Jarman-Walsh, 2019)

วิสาหกิจชุมชน การสร้างความสามารถทางการแข่งขันที่ฐานราก

การส่งเสริมให้มีการรวมกลุ่มเพื่อสร้างรายได้เพิ่ม และร่วมพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในภาคการเกษตรชนบทของไทยได้เริ่มขึ้นอย่างจริงจัง นับตั้งแต่ได้มีการจัดตั้งกรมพัฒนาชุมชนขึ้นเป็นส่วนราชการในระดับกรมของกระทรวงมหาดไทย ในปี พ.ศ. 2505 อันเป็นสาระสำคัญของแผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504-2508) พร้อม ๆ กับการทำงานสนับสนุนขององค์กรภาคประชาสังคมหรือองค์กรพัฒนาเอกชน ทั้งที่เป็นองค์กรในประเทศและจากต่างประเทศ ที่เข้ามามีบทบาทสมทบในระยะต่อมา ความสำเร็จของการพัฒนาชุมชนไม่ว่าจะเป็นผลจากการสนับสนุนของภาครัฐและ/หรือองค์กรพัฒนาเอกชน รวมทั้งการพัฒนาตนเองของชุมชน ในที่นี้จะขอนำเอาผลการดำเนินงานของ “วิสาหกิจชุมชน” (Community entrepreneurs) ที่ได้รับรางวัลวิสาหกิจชุมชนต้นแบบสัมมาชีพ 2 แห่ง มาประกอบการศึกษา รายละเอียด คือ วิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวชุมชนบ้านอุ่มแสง (กลุ่มเกษตรกรทฤษฎี) ที่มีนายบุญมี สุระโคตร ชาวนาผู้รักการเรียนรู้และเป็นนักปฏิบัติการทางสังคมในชุมชน เป็นประธานกลุ่ม เริ่มจัดตั้งกลุ่มขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2547 เพื่อผลิตปุ๋ยอินทรีย์ และจัดตั้งเป็นวิสาหกิจชุมชนในปี พ.ศ. 2549 ปัจจุบัน (ปี พ.ศ. 2563) มีสมาชิก 918 ราย อาศัยอยู่ในพื้นที่ 2 อำเภอของจังหวัดศรีสะเกษ คือ อำเภอราศีไศล และศีลาลาด ครอบคลุมพื้นที่ 5 ตำบล 22 หมู่บ้าน มีพื้นที่เพาะปลูกข้าว จำนวน 17,692.5 ไร่ เป็นวิสาหกิจที่สนับสนุนให้สมาชิกปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ที่มีมาตรฐานรับรอง ทั้งมาตรฐานของระดับประเทศ และต่างประเทศ เช่น สิ่งบ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ (Geographical Indications : GI) ผลิตภัณฑ์อินทรีย์ไทย (Organic Thailand) มาตรฐานข้าวหอมมะลิไทย มาตรฐานของผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบล

หนึ่งผลิตภัณฑ์การรับรองมาตรฐานของสมาพันธ์เกษตรอินทรีย์นานาชาติ (International Federation of Organic Agriculture Movements: IFOAM), การรับรองผลิตภัณฑ์อาหารและออร์แกนิกของสหรัฐอเมริกา (USDA) FLO ID 27806 ของ FAIRETRADE มาตรฐานระบบเกษตรอินทรีย์ของสหภาพยุโรป (EU-NOP) เป็นการผลิตข้าวแบบการประกอบการอย่างเป็นระบบ มีการจัดระบบดูแลและทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงให้กันและกันของสมาชิก โดยมีหัวหน้าต่อสมาชิกเครือข่ายในอัตราส่วน 1:10 คน ซึ่งเป็นกลไกของการจัดการคุณภาพของมาตรฐานสากลว่าด้วยข้าวอินทรีย์ แต่ที่อุ่มแสง ได้นำเอาความสัมพันธ์แบบสายใยเครือข่ายเข้ามาร่วมเป็นกลไกสมทบอีกชั้นหนึ่ง เพราะแปลงนาของคนที่เป็นญาติพี่น้องกัน มักจะอยู่ในพื้นที่ติดกัน มีความเกี่ยวข้องของทั้งการจัดการแหล่งน้ำ และป้องกันการปนเปื้อนด้วยกัน ความเป็นพี่น้อง หากจะอยู่ในกลุ่มเดียวกันหรือต่างกลุ่มกัน ก็จะช่วยกันและกันได้ มีการจัดตั้งเครือข่ายการแปรรูปข้าวเปลือกเป็นข้าวสารตามเงื่อนไขมาตรฐาน เรียกว่า “กลุ่มวิสาหกิจโรงสีข้าวอินทรีย์” ร่วมกับโรงสีของสหกรณ์การเกษตรเพื่อการตลาดลูกค้า ธกส. ศรีสะเกษ จำกัด (สกต.) ทั้งในจังหวัดศรีสะเกษและจังหวัดใกล้เคียง เช่น โรงสีเกษตรอินทรีย์สุรินทร์ โรงสีเกษตรอินทรีย์น้ำอ้อมยโสธร โครงสร้างการตลาดของอุ่มแสงมีการจำหน่ายไปยังผู้ซื้อต่างประเทศผ่านตัวแทนจำหน่าย หรือ trader 70 % ส่วนที่เหลือ 30 % เป็นการจำหน่ายในประเทศทั้งแบบโมเดิร์นเทรด และการซื้อขายทั่วไปในระดับจังหวัด

ผลประกอบการของวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวชุมชนบ้านอุ่มแสง ในปี พ.ศ. 2560-2562 มีปริมาณการขายข้าวเพิ่มขึ้น จากปี พ.ศ. 2560 จำนวน 3,000 ตัน เป็น 3,900 ตัน และ 4,500 ตัน ในปี พ.ศ. 2561 และ 2562 ตามลำดับ และมีรายได้ 87, 93 และ 98 ล้านบาท ตามลำดับ (เฉลี่ย 92.6 ล้านบาทต่อปี) มีกำไรจากการประกอบธุรกิจเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องเช่นกัน คือ ปี พ.ศ. 2560 มีกำไร 1.75 ล้านบาท เพิ่มเป็น 2.074 ล้านบาท และ 2.3 ล้านบาท ในปี พ.ศ. 2561 และ 2562 ตามลำดับ มีการนำเอากำไร 30 % ไปจัดสรรเป็นเงินปันผลให้กับสมาชิก ส่วนที่เหลือนำไปจัดการเพื่อการต่าง ๆ เช่น ประกันความเสี่ยง สมทบสวัสดิการของกลุ่มสมาชิก ทุนการศึกษาของลูกหลานสมาชิก สมทบทุนเพื่อสาธารณะประโยชน์ของชุมชน ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีการนำเอารายได้พิเศษ (Premium) ที่ได้รับจากองค์กร Fair Trade ไปสนับสนุนเป็นค่าใช้จ่ายสำหรับการตรวจสอบแปลงนาให้เป็นไปตามมาตรฐาน จัดทำกองทุนเมล็ดพันธุ์และปุ๋ย ผลิตน้ำดื่มชุมชน

รวมทั้งการจัดการเพื่อสาธารณกุศลในชุมชนอีกส่วนหนึ่งด้วย (สำนักงานศูนย์วิจัยและให้คำปรึกษาแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2563) รายที่สอง คือ วิสาหกิจชุมชนชีวจิตี ตำบลน้ำเกี๋ยน อำเภอกู่เพียง จังหวัดน่าน ที่จัดตั้งองค์กรแบบวิสาหกิจชุมชนขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2550 เป็นองค์กรที่มีการนำร่วมระหว่างครูชูศิลป์ สารรัตน์ะ (อดีตข้าราชการครู ผู้นำชุมชนจากมูลนิธิอภัยเมื่อน่าน และอดีตนายกองค์การบริหารส่วนตำบลน้ำเกี๋ยน) และคุณศิริพันธ์ สารมณฐี ผู้อำนวยการโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลน้ำเกี๋ยน โดยระดมทุนเริ่มต้นจากสมาชิกจำนวน 79 คน เป็นวิสาหกิจที่แปรรูปสมุนไพรซึ่งเป็นทรัพยากรที่อยู่จำนวนมากในชุมชน และมีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ใช้ประโยชน์ที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพมาแต่โบราณ เช่น การนำใบหมีผสมดอกอัญชันและน้ำข้าวขำมาใช้เป็นยาสระผม มีการเริ่มทดลองทำแชมพูสมุนไพรจากใบหมีและดอกอัญชัน ผลิตภัณฑ์เวชสำอาง เครื่องดื่ม และผลิตภัณฑ์ทำความสะอาด พร้อมประสานการสนับสนุนด้านวิชาการ และควบคุมคุณภาพการผลิตจากโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลน้ำเกี๋ยน ขอยืมใช้อาคารสถานที่ของ รพ.สต. เป็นสถานที่ผลิตและพัฒนาปรับปรุงให้ถูกสุขลักษณะ ของบประมาณสนับสนุนจากจังหวัดน่านเพื่อสร้างอาคารผลิตเครื่องสำอางสมุนไพร ตามมาตรฐาน GMP (Good Manufacturing Practice) มาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน (มผช.) มาตรฐานรางวัล OTOP 5 ดาว มาตรฐานจากสำนักงานคณะกรรมการอาหารและยา และได้ตรารับรอง BIO Economy จากสำนักงานพัฒนาเศรษฐกิจจากฐานชีวภาพ ฯลฯ เพื่อสร้างโอกาสทางการตลาดสำหรับผลิตภัณฑ์ของชุมชน

ผลจากการพัฒนาผลิตภัณฑ์และการรับรองมาตรฐานข้างต้น ทำให้ผลิตภัณฑ์ได้รับความนิยมและการตอบรับจากตลาด ประกอบด้วย (1) เครื่องสำอางสมุนไพรจำนวนทั้งสิ้น 35 รายการ ภายใต้แบรนด์ 2 ยี่ห้อ คือ Chewa และ Chewana โดย Chewa วางจำหน่ายทั้งในจังหวัดและต่างจังหวัด ร้านสะดวกซื้อ 7-11 โรงแรม รีสอร์ท ในจังหวัดน่าน 30 แห่ง ส่วน Chewana เป็นผลิตภัณฑ์เกรดพรีเมียม ผลิตเพื่อวางจำหน่ายในห้างสรรพสินค้า Tops Supermarket ในเครือบริษัท เซ็นทรัลพู้ด รีเทล จำกัด 30 สาขาทั่วประเทศ และยังส่งออกไปจำหน่ายที่ประเทศมัลดีฟ อีกด้วย (2) สมุนไพรอบแห้ง บดผง และผลิตภัณฑ์เพื่อสุขภาพ เช่น ลูกประคบ ยาหม่องสมุนไพร ยาต้มสมุนไพร น้ำมันไพล สมุนไพรอบตัว สมุนไพรแช่เท้า เป็นต้น (3) ชาชงสมุนไพร ได้แก่ ชาเชียงดาลดน้ำตาลในเลือด ชาเจียวกู่หลาน และชาอัญชันใบเตย การจัดการทางการ

ตลาดของผลิตภัณฑ์ทั้ง 3 ประเภทของวิสาหกิจชุมชนซึ่งวิธีดำเนินงานแบ่งเป็นการจัดจำหน่ายเอง 60 % โดยขายหน้าร้าน ผ่านออนไลน์ ผ่านตัวแทน และ Modern Trade และรับจ้างการผลิตแบบ Original Equipment Manufacturer: OEM ให้กับบริษัทต่าง ๆ จำนวน 34 บริษัท คิดเป็น 40 %

การประกอบการของวิสาหกิจชุมชนแห่งนี้ มีการจ้างงานในชุมชนจำนวน 35 คน ใช้งบประมาณค่าจ้าง 2,500,000 บาทต่อปี มีการจัดตั้งกลุ่มสมาชิกปลูกสมุนไพรรักษาเป็นเครือข่ายด้านวัตถุดิบจำนวน 252 หลังคาเรือน 750 คน ปลูกสมุนไพรตามวิถีการแบบธรรมชาติ ไม่ใช้สารเคมี ปลูกตามริมรั้วหน้าบ้าน หลังบ้าน ตามหัวไร่ปลายนา และปลูกเป็นแปลงขนาดเล็ก เช่น มะกรูด มะนาว ตะไคร้แกง ตะไคร้หอม ดอกอัญชัน ใบหมี ใบบัวบก มะเฟือง ว่านหางจระเข้ ขมิ้น ไพล ใบเตยดา สามารถสร้างรายได้ให้ชุมชนโดยรวมไม่ต่ำกว่า 500,000 บาทต่อปี หรือเฉลี่ยคนละ 300-3,500 บาทต่อคนต่อเดือน โดยวิสาหกิจชุมชนนี้ได้สร้างรายได้ทางเศรษฐกิจจากการแปรรูปสมุนไพรรักษาให้ชุมชนปีละ 5 ล้านบาทมาตลอด 10 กว่าปี นับได้ว่า เป็นการสร้างเศรษฐกิจแขนงใหม่และรายได้ใหม่ของชุมชน แทนการพึ่งพารายได้จากนา ไร่ สวน รวมทั้งค่าจ้างจากแรงงานจรตามการอพยพเป็นแรงงานของสังคมเมืองใหญ่ทั้งเชียงใหม่ เชียงใหม่ ระยอง ชลบุรี และกรุงเทพมหานคร (สำนักงานศูนย์วิจัยและให้คำปรึกษาแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2563)

การวิเคราะห์และอภิปรายผล

การปฏิบัติการทางสังคม (Social practices) ที่นำมาประกอบการศึกษาข้างต้นล้วนแต่เป็นการปฏิบัติการที่สร้างความใหม่ขึ้นในสังคม และเป็นไปตามกระบวนการทางสังคมที่ให้ความสำคัญต่อการกำหนดคุณค่า ความเชื่อ และพฤติกรรมทางสังคมที่นำไปสู่ความใหม่เพื่อการต่าง ๆ ของสังคม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการเดินทาง การเมืองด้วยขบวนการสัตยเคราะห์ของคานธี การรวมตัวกันเป็นกลุ่มพึ่งตนเองเพื่อรองรับการคิดค้นกลไกการทำงานของบริการทางการเงินโดยไม่ใช้หลักทรัพย์ค้ำประกันของ Grameen Bank และศาสตราจารย์มูฮัมหมัด ยูनुส การปรับเปลี่ยนปทัสถานทางสังคมที่ไปร่วมสร้างความสามารถในการจัดการสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคมของเมืองคามิคัตสึ การทำงานเป็นกลุ่มของวิสาหกิจชุมชนและการนำเอาทุนทางสังคม

ของชุมชนที่มีอยู่ไปร่วมสร้างผลิตภัณฑ์ที่สนองตอบระบบตลาดและสร้างรายได้ทางเศรษฐกิจให้กับชุมชน

ขบวนการสัจจะเคราะห์ของคานธี เป็นกระบวนการที่สร้างความใหม่ขึ้นจากการตระหนักต่อความสัจจะจริง ความไม่ชอบธรรม และความจำเป็นของการรวมตัวกันของชาวอินเดียทั้งมุสลิมและฮินดูในฐานะที่เป็นผู้ถูกปกครองและไม่ได้รับเป็นธรรมตามสิทธิพื้นฐานที่ควรจะเป็น ซึ่งเป็นกระบวนการที่ต้องอาศัยการสื่อสารทำความเข้าใจต่อประเด็นปัญหาที่สร้างความเดือดร้อน ปรับทุกข์ แลกเปลี่ยนความรู้ความเข้าใจเพื่อแสวงหาทางออกร่วมกัน อันเป็นวิถีของการปรับเปลี่ยนจากการเป็นผู้ถูกกระทำเป็นการพึ่งตนเอง ในขณะเดียวกัน ก็ได้สร้างคนอินเดียให้มีความเชื่อมั่นต่อพลังของการร่วมเปลี่ยนแปลงของการเคลื่อนไหวหรือการแสดงออกของมวลชนขนาดใหญ่ ด้วยแนวทางอหิงสาหรือการต่อสู้ด้วยการขัดขืน ขัดขวาง และต่อต้านความไม่ชอบธรรมที่พร้อมด้วยยึดมั่นในสันติวิธี เป็นแนวทางที่แตกต่างไปจากการต่อสู้ด้วยงานวรรณกรรม การตอบโต้ด้วยความรุนแรง และแนวทางของ Indian National Congress กล่าวได้ว่า ขบวนการสัจจะเคราะห์ของคานธี ที่ปลุกให้ผู้คนในชนชั้นล่าง ซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของสังคมและประสบความสำเร็จจากความสำเร็จที่ไม่เป็นธรรมจากการปกครองของอังกฤษมากกว่าคนชนชั้นอื่นให้ตระหนักในพลังที่มีอยู่ของตน และร่วมแสดงออกเป็นการเคลื่อนไหวทางการเมืองด้วยขบวนการทางสังคม (Social movement) นั้น เป็นการร่วมแสดงออกทางการเมืองที่ต้องการปกครองตนเองของคนอินเดีย อันเป็นการแสดงความยึดมั่นที่มีต่อหลักการพึ่งตนเอง (Swaraj; Self-rule) พร้อมกับการปฏิบัติการทางการเมืองด้วยการชุมนุมมวลชนขนาดใหญ่ตามแนวทางอหิงสา ซึ่งเป็นกระบวนการทางสังคมที่มีการปฏิบัติการร่วมกันของคนอินเดียมาอย่างต่อเนื่องกันนับ 4 ทศวรรษ

การสร้างระบบทางการเงินขึ้นใหม่โดยไม่ใช้หลักทรัพย์ค้ำประกันการกู้ยืมเงิน (Collateral-free banking) แต่ใช้กระบวนการทางสังคมและบทบาทของกลุ่มพึ่งตนเองที่จัดตั้งขึ้นมารับรองการกู้ยืม และติดตามการชำระคืน อันเป็นการสร้างกลไกใหม่สำหรับการกู้ยืมเงินแบบรายย่อย (Micro-credit) ของ Grameen Bank และมุฮัมหมัด ยูनुส ที่เปิดโอกาสให้คนจนในพื้นที่ชนบท และ“ผู้หญิง” ผู้ซึ่งถูกกีดกัน ละเลย และมองข้ามตามลักษณะทางสังคมทางสังคมแบบสังคมที่มีชายเป็นใหญ่ในสังคมมุสลิมทั่วไปได้เข้าถึงบริการของสถาบันทางการเงิน (Access to financial institution) ผลงาจากความ

สำเร็จของ Grameen Bank ส่งผลให้มุฮัมหมัด ยูनुส ได้รับรางวัลต่าง ๆ ทั้งในระดับชาติ และสากลอย่างต่อเนื่อง เช่น รางวัล President's Award ในปี ค.ศ. 1978 รางวัลรามอน แมกไซไซ ในปี ค.ศ. 1984 และรางวัลโนเบลในปี ค.ศ. 2006 จากรายงานของ World Bank พบว่า ในระหว่างปี 1991-1999 ผลการดำเนินงานของ Grameen Bank ทำให้อัตราความยากจนของประชาชนในภาคชนบทของบังคลาเทศลดลงไปจากเดิม 40 % เป็นปฏิบัติการที่ปลดปล่อยคนจนในบังคลาเทศให้หลุดพ้นไปจากวงจรของการผลิตซ้ำในระบบเศรษฐกิจและสังคมแบบเดิม (Sathi, 2016) เป็นการสร้างความใหม่ ของกระบวนการทางสังคมและการปฏิบัติการร่วมทางสังคมที่มีคุณค่าอย่างยิ่งของ ประวัติศาสตร์ของการศึกษานวัตกรรมสังคม

กลไกการทำงานที่สร้างความสำเร็จของ Grameen Bank คือ กลไกกระบวนการ กลุ่มพึ่งตนเองที่ได้กำหนดข้อบัญญัติตามหลักยึดครองตน 16 ประการ เป็นแนวปฏิบัติ ของสมาชิกของกลุ่ม ทั้งผู้กู้ และการดูแลซึ่งกันและกันของสมาชิกกลุ่ม ทั้งการนำเงินที่ ได้รับจากการกู้ยืมไปใช้จ่าย และการติดตามการชำระคืน และการร่วมรับผิดชอบแทน อันเป็นกลไกที่อิงหลักตามกระบวนการทางสังคม ทั้งการสร้างกรอบทัศนคติในการใช้ ชีวิตของผู้กู้ให้ยึดโยงการใช้จ่ายเงินกู้ให้เกิดประโยชน์ต่อครอบครัวและการพึ่งตนเอง และ การใช้จ่ายในชีวิตประจำวันให้สอดคล้องกับรายได้และความจำเป็น การดูแลซึ่งกันของ ชุมชนเพื่อนบ้าน และการทำงานเพื่อสังคมส่วนรวม เป็นกลไกที่ทำงานควบคู่ไปกับงาน ส่งเสริมของเจ้าหน้าที่ธนาคาร เป็นกลไกที่สร้างขึ้นเพื่อทำหน้าที่มาร่วมบริหารจัดการ ความเสี่ยงและแก้ปัญหาต่าง ๆ จากการใช้เงินกู้ยืมของธนาคาร แทนที่การค้าประกัน ด้วยหลักทรัพย์ ซึ่งเป็นสิ่งที่คนจนไม่มี จึงนับได้ว่า Grameen Bank ได้สร้างนวัตกรรม ทางการเงินขึ้นใหม่ด้วยการบริการกู้ยืมโดยไม่ใช้หลักทรัพย์ค้ำประกัน แต่ใช้ กระบวนการกลุ่มและหลักปฏิบัติสำหรับการครองตนของสมาชิกผู้กู้เป็นเครื่องมือกับการ ใช้จ่ายและการชำระคืนเงินกู้

การปรับเปลี่ยนกระบวนการจัดการขยะของคามิคัดลี นับเป็นตัวอย่างความสำเร็จของการทำงานของเมืองหรือรัฐบาลท้องถิ่น (Local government) ที่แก้ปัญหาการจัดการสิ่งแวดล้อมของเมืองและข้อจำกัดเรื่องงบประมาณด้วยการสร้างความรู้ ความเข้าใจ และความร่วมมือกับประชาชนผู้อยู่อาศัยให้ร่วมกันพัฒนาเมืองและคุณภาพชีวิต มากกว่าจะเป็นเรื่องเพียงแค่การจัดการขยะในมิติของสิ่งสกปรกให้หมดไป แต่เป็นการสร้าง

ความร่วมมือกับประชาชนทั้งเมืองในระดับครัวเรือน ให้สร้างระบบงานร่วมกันขึ้นใหม่ด้วยการยอมรับเอาความเป็นขยะมาเป็นภาระของการจัดการของครัวเรือนแทนการทำงานขององค์กรตามหน้าที่ของท้องถิ่น ด้วยการร่วมกันแยกขยะ และนำเอาขยะรีไซเคิลไปส่งมอบให้ศูนย์รับวัสดุเหลือใช้เพื่อการรีไซเคิล ให้เป็นส่วนหนึ่งของพฤติกรรมการใช้ชีวิตประจำวัน ซึ่งเป็นการปรับเปลี่ยนกระบวนการทางสังคมที่มีนัยสำคัญ ของร่วมสร้างปัทสถานทางสังคมขึ้นเป็นความสามารถใหม่ของเมืองคามิคัตสึ ที่ทำให้เมืองบรรลุเป้าหมายของการเป็นเมืองปลอดขยะ (Zero Waste City) กล่าวได้ว่า ปัทสถานทางสังคมที่สร้างขึ้นใหม่ข้างต้น เป็นนวัตกรรมสังคมที่นำไปสู่การบรรลุเป้าหมายของการบริหารจัดการเมือง และการสร้างธุรกิจขึ้นใหม่ของเมืองคามิคัตสึ สำหรับการดำเนินงานแบบวิสาหกิจชุมชนศูนย์ข้าวชุมชนบ้านอุ่มแสง ที่มีความสำเร็จจากผลของการประกอบ การที่สร้างรายได้โดยเฉลี่ยปีละ 92.6 ล้านบาท จากการทำนาเพื่อปลูกข้าวหอมมะลิแบบอินทรีย์ที่ได้รับรับรองมาตรฐานจากทั้งในและต่างประเทศ และเชื่อมโยงธุรกิจการผลิตและการค้าเข้ากับระบบตลาดทั้งในและต่างประเทศ เป็นผลสำเร็จนั้น ด้านหนึ่งเป็นผลมาจากความสามารถของการบริหารจัดการองค์กร และการตลาดของกลุ่ม อีกด้านหนึ่ง เป็นผลมาจากการเรียนรู้ การผสมผสานของความรู้สมัยใหม่เข้ากับกับการจัดเพาะปลูก การดูแล และการเก็บเกี่ยวของสมาชิก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการช่วยกันดูแลสมาชิกของหัวหน้ากลุ่มในการปฏิบัติตามเงื่อนไขของการทำนาแบบอินทรีย์ 1:10 ที่อุ่มแสงมีการให้ความสำคัญดูแลซึ่งกันและกันของพี่น้องตามสายสัมพันธ์แบบเครือญาติ และสายใยของความสัมพันธ์ของชุมชนเพื่อนบ้านแบบชนบท เข้ามาเป็นกลไกสมทบ นับว่าเป็นตัวอย่างของการจัดการความสำเร็จของเศรษฐกิจในระดับชุมชนฐานรากที่เกิดขึ้นจากส่วนผสมของทักษะ ประสบการณ์ และการจัดการความรู้ ทั้งด้านที่เป็นความรู้ใหม่ของการจัดการให้เป็นไปตามเงื่อนไขมาตรฐานผลิตภัณฑ์ (Standardization) ซึ่งเป็นส่วนที่มาจากภายนอกชุมชน กับการจัดการด้วยทุนทางสังคม (Social capital) ของการดูแลซึ่งกันและกันของสมาชิกตามสายใยของเครือญาติและชุมชนเพื่อนบ้าน ซึ่งเป็นส่วนที่ดำรงอยู่ในชุมชนให้นำกลับมาใช้ประโยชน์ใหม่ การประกอบ การของวิสาหกิจชุมชนวิถีตำบลน้ำเกี๋ยน ก็เป็นความสำเร็จที่มีการนำเอาทุนทางสังคมกลับมาใช้ใหม่และเป็นส่วนประกอบกับการจัดการผลิตภัณฑ์เพื่อนำผลิตภัณฑ์ชุมชนไปสู่มาตรฐานทั้งในระดับประเทศและสากลเช่นเดียวกับอุ่มแสง ด้วยการนำเอา

ทุนทางสังคมของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นจากการใช้ประโยชน์จากสมุนไพร ไปพัฒนาร่วมกับการจัดการงานมาตรฐานว่าด้วยยา เครื่องสำอางและเครื่องดื่ม พร้อมกับการบริหารงานการตลาดด้วยผลของการรับรองมาตรฐานผลิตภัณฑ์และมาตรฐานการจัดการผลิตและโรงงาน จึงทำให้น้ำเกี๋ยนนำพาผลิตภัณฑ์ไปสู่การจัดการแบบโมเดิร์นเทรด และการรับจ้างผลิตแบบ OEM ซึ่งเป็นช่องทางของการตลาดที่สร้างรายได้ให้กับวิสาหกิจได้มากกว่าการตลาดแบบเดิมที่ขายเฉพาะแต่เพียงร้านค้าและการออกบูธในจังหวัด วิสาหกิจชุมชนทั้ง 2 แห่ง ต่างสร้างรายได้ทางเศรษฐกิจให้กับสมาชิกและชุมชนด้วยการขับเคลื่อนทุนทางสังคมของชุมชน (สุนทร คุณชัยมัง, 2560) ต่างทำหน้าที่เชื่อมโยงวิถีการผลิตของวิสาหกิจชุมชนเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจตลาด อันเป็นเชื่อมโยงการจัดการเศรษฐกิจแบบเกษตรชนบทเข้าสู่เศรษฐกิจกระแสหลักของระบบทุนนิยมที่ขับเคลื่อนด้วยความนิยมของผู้บริโภคและเมืองใหญ่

จากกรณีศึกษาข้างต้น จะเห็นได้ว่า การปฏิบัติการต่าง ๆ ของกระบวนการทางสังคม ทั้งเรื่องของการนำเอาการตระหนักร่วมของการดำรงอยู่ร่วมกันภายใต้ความสัตย์จริง และความอดกลั้นของการชุมนุมมวลชนขนาดใหญ่ตามแนวทางสันติวิธีของขบวนการสตัยเคราะห์ การปรับเปลี่ยนนพัศถานทางสังคมของคามัคคีตี และการขับเคลื่อนทุนทางสังคมของชุมชนอุ่มแสงและน้ำเกี๋ยน ล้วนแต่เป็นการทำงานของปัจเจกที่ดำรงอยู่ในของตัวตนของแต่ละคนหรือปัจเจก กลุ่มที่รวมตัวกัน และชุมชน เป็นการทำงานที่สอดคล้องกับให้ความสำคัญต่อทุนมนุษย์ (ทุนทางสังคม) ที่ทำหน้าที่เป็นส่วนผสมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจและสร้างการเติบโตจากปัจเจกภายในของ Paul Romer ไม่ใช่การทำงานของส่วนที่มาจากปัจเจกภายนอก เช่น เทคโนโลยี ทรัพยากร เงิน และเทคนิคการบริหารจัดการที่ต้องนำเข้าจากภายนอกแต่เพียงลำพัง ยิ่งไปกว่านั้น การนำเอาทุนทางสังคมไปใช้เป็นส่วนประกอบสำคัญของการปฏิบัติการของกระบวนการทางสังคม ไม่ว่าจะเป็นการตระหนักในคุณค่าของคนอื่นเดี่ยวตามการตระหนักในความสัตย์จริง การปรับเปลี่ยนนพัศถานทางสังคมของคามัคคีตี การให้ความสำคัญของสายใยความสัมพันธ์ทางสังคมควบคู่หรือมากกว่าการทำงานตามหน้าที่ของอุ่มแสง และการต่อยอดพัฒนาการภูมิปัญญาท้องถิ่นของน้ำเกี๋ยน ต่างเป็นการยืนยันถึงการนำเอาความสามารถ (Capability) ที่มีอยู่ไปใช้ให้เกิดเป็นประโยชน์ต่อการทำงาน (Functioning) ตามแนวคิดที่ว่าด้วยทุนทางสังคมของ Amartya Sen (Sen, 1985, 1999 cited in Ansari, Munir, & Gregg, 2012) หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง

ได้ว่า กระบวนการทางสังคม (การตระหนักในคุณค่า การสร้างปทัสถานทางสังคม ทบพทวนความสำคัญของความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน และการต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่น) เป็นกลไกสำหรับการนำพาเอาทุนทางสังคมไปใช้ปฏิบัติให้เกิดผลขึ้นจริง และสร้างความใหม่ให้กับการปฏิบัติการเพื่อการแก้ปัญหาสังคม หรือนวัตกรรมสังคมนั้นเอง

บทสรุป

จากข้อมูลทีกล่าวมาตามลำดับข้างต้น สรุปผลเป็นประการแรกได้ว่า การปฏิบัติการทางสังคมโดยกระบวนการทางสังคมที่สร้างความใหม่ให้กับนวัตกรรมสังคม หรือสร้างเป็นความใหม่ของกระบวนการดำเนินงานที่นำไปสู่ความสำเร็จในการแก้ปัญหาสังคม (Newness of means focusing to ends) สามารถจัดเป็นกลุ่มและเรียงตามระดับความเข้มข้นของลักษณะการปฏิบัติการได้ 3 กลุ่ม ประกอบด้วย

หนึ่ง การปฏิบัติการของกระบวนการทางสังคมเพื่อสนับสนุนต่อการพึ่งตนเองของขบวนการสัจจะเคราะห์ของคานธี เป็นปฏิบัติการของกระบวนการทางสังคมที่เป็นไปตามการพึ่งตนเองด้วยการปรับเปลี่ยนคุณลักษณะของการกำหนดคุณค่าของความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกกับสังคมด้วยชุดความคิดใหม่ที่ทำให้ความสำคัญกับตนเอง แล้วนำเอาคุณค่าที่สร้างขึ้นใหม่นั้นไปแทนที่การสยบยอมอยู่ภายใต้การกดขี่ข่มเหงและเอารัดเอาเปรียบทั้งปวงของจักรวรรดินิยมอังกฤษ พร้อมกับสร้างพลังการเคลื่อนไหวทางการเมืองของขบวนการทางสังคมที่นำอินเดียมืดไปสู่เอกราช และการปกครองด้วยตนเองได้ในที่สุด

สอง การสร้างกระบวนการกลุ่มและการดำเนินไปตามหลักครองตน 16 ประการ เพื่อสร้างบริการทางการเงินแบบไม่ใช้หลักทรัพย์ค้ำประกันของ Grameen Bank โดยนำเอากลไกทำงานของกระบวนการทางสังคมไปสร้างเป็นบริการใหม่แทนที่หรือไปขยายกรอบภารกิจของบริการของสถาบันทางการเงินให้ครอบคลุมไปถึงการแก้ปัญหาการเข้าถึงซึ่งบริการทางการเงินของคนจน อันเป็นการสร้างสรรค์แนวทางการดำเนินงานขึ้นใหม่แบบแนวทางเลือก (Alternative ways)

สาม การทำงานของกระบวนการทางสังคมของการขับเคลื่อนทุนทางสังคมที่ไปทำงานผสมผสานร่วมกับกลไกการบริหารจัดการองค์กรและธุรกิจสมัยใหม่ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของมาตรฐานผลิตภัณฑ์ โรงงาน และกระบวนการดำเนินงานธุรกิจ รวมทั้ง

การจัดการตามเงื่อนไขทางการตลาดและการค้าในระบบเศรษฐกิจของวิสาหกิจชุมชน
 อุ่มแสงและน้ำเกียน

ประการที่สอง กระบวนการทางสังคมที่ร่วมปฏิบัติการเพื่อการต่าง ๆ ข้างต้น
 ยังได้นำไปสู่การค้นพบความใหม่และได้สร้างแนวทางเลือกขึ้นใหม่ได้อีกลำดับหนึ่ง
 ด้วย กล่าวคือ ขบวนการสัต์ยเคราะห์ของคานธีได้สร้างมิติของการปฏิบัติทางการเมือง
 เพื่อเข้าสู่ระบอบประชาธิปไตยที่ไม่ได้โค่นล้มอำนาจรัฐเก่าลงไปด้วยวิถีของความรุนแรง
 อันเป็นการปฏิบัติทางการเมืองที่มีความแตกต่างไปจากการปฏิบัติประชาชนของฝรั่งเศส
 ในปี ค.ศ. 1789 การปฏิวัติรัสเซีย ปี ค.ศ. 1917 การปฏิวัติของจีน ปี ค.ศ. 1949 การให้
 บริการกู้ยืมเงินด้วยการทำงานของกลุ่มพึ่งตนเองของ Grameen Bank ได้ค้นพบความ
 สามารถของสตรีซึ่งไม่เคยถูกใช้งานมาก่อนในระบบสังคมให้กลายเป็นพลังขับเคลื่อน
 ระบบเศรษฐกิจของบังคลาเทศและนำประเทศหลุดพ้นไปจากการวงจรและการผลิตซ้ำ
 ความยากจนตามห่วงโซ่ของความสัมพันธ์ของระบบเศรษฐกิจและสังคมแบบเดิม และ
 ผลของการร่วมการจัดการขยะครัวเรือนด้วยกระบวนการใหม่ของคามิคัดลี ก็ทำให้
 คามิคัดลีได้รับผลจากความสำเร็จต่อเนื่องไปยังการเป็นเมืองที่ได้รับความสนใจจาก
 นักลงทุนใหม่ ๆ ที่จะเข้ามาประกอบกิจการสนับสนุนการท่องเที่ยวและเป็นแหล่งพักผ่อน
 ซึ่งเป็นผลประโยชน์ที่คามิคัดลีได้รับต่อเนื่องไปจากการบรรลุเป้าหมายของการเป็น
 เมืองปลอดขยะ

ประการที่สาม การสร้างรายได้ทางเศรษฐกิจของชุมชนของอุ่มแสงและ
 น้ำเกียน เป็นผลมาจากการเรียนรู้และตัดสินใจที่จะเข้าร่วมเป็นส่วนใดส่วนหนึ่งของ
 ห่วงโซ่ของระบบเศรษฐกิจตลาด อันเป็นการตัดสินใจที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานการเรียนรู้ของ
 การทำงานแบบกลุ่มองค์กรของวิสาหกิจชุมชน ไม่ใช่การถูกชักนำหว่านล้อมด้วยข้อมูล
 ของพ่อค้าคนกลางหรือบริษัทเอกชนขนาดใหญ่

ประการที่สี่ การแก้ปัญหาความยากจนของ Grameen Bank ที่บังคลาเทศ
 และการสร้างรายได้ของวิสาหกิจชุมชนที่ประสบความสำเร็จของอุ่มแสงและน้ำเกียน
 ต่างยืนยันว่า การแก้ปัญหาของคนจนและรายได้ทางเศรษฐกิจของชนบท เป็นผลงาน
 ความสำเร็จที่เกิดขึ้นจากทักษะ ประสบการณ์ และการจัดการการด้วยการรวมกลุ่ม
 องค์กรในระดับชุมชนของคนจนและคนในชนบท เป็นการบริหารจัดการที่มีการเรียนรู้
 ด้วยตนเองเป็นส่วนประกอบหลัก ไม่ใช่ผลของการทำงานแบบการบริจาคเพื่อ
 สาธารณกุศลของภาครัฐ เอกชน และประชาสังคม

ประการที่ห้า การร่วมสร้างความใหม่ของกระบวนการทางสังคมจาก 5 กรณีที่ศึกษาข้างต้น เป็นการกลับข้างสถานภาพของภาคสังคมไปสู่การนำเอาความเป็นสังคมไปร่วมเป็นตัวขับเคลื่อนและเป็นหัวข้อของการและสร้างผลลัพธ์การเปลี่ยนแปลงทางสังคม (Social as a subjects) จากเดิมที่รอคอยผลจากความสำเร็จของกระบวนการทำงานของผลิตภัณฑ์ บริการ และกระบวนการตามการทำงานของนวัตกรรมสังคมที่อิงเทคโนโลยีของตนเอง หรือที่กล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า สังคมดำรงสถานภาพเป็นหน่วยของการศึกษาหรือหน่วยปัญหาที่ต้องการแก้ไข (Social as a objects)

เอกสารอ้างอิง

- สุนทร คุณชัยมั่ง. (2560). อุ่มแสง ดอนคา นาดันจัน นวัตกรรมสังคม และข้อบ่งชี้ของสังคมธรรมาธิปไตย, ใน สังคิต พิริยะรังสรรค์ และคณะ, *สังคมธรรมาธิปไตย*, (P. 211-225). ปทุมธานี: มหาวิทยาลัยรังสิต
- สำนักงานศูนย์วิจัยและให้คำปรึกษาแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.(2563). รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการศึกษาความเป็นไปได้ในการพัฒนามูลงค์กรฐานรากเพื่อรองรับต่อการจัดการปัญหาความยากจนและความเหลื่อมล้ำของสังคม. *เอกสารนำเสนอต่อกรมการพัฒนาชุมชน มิถุนายน 2563* กรุงเทพฯ
- อลงกรณ์ คุณตระกูล. (2553). นวัตกรรมสังคม: กรณีศึกษาโครงการของท้องถิ่นในเขตภาคเหนือของประเทศไทย. *รัฐประศาสนศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต, คณะรัฐประศาสนศาสตร์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์*
- Ansari, S., Munir, K, and Gregg, T. (2012) Impact at the 'Bottom of the Pyramid': The Role of Social Capital in Capability Development and Community Empowerment. *Journal of Management Studies*, 1042, 813-842
- Ayob, N., Teasdale, S., & Fagan, K. (2016). How Social Innovation 'Came to Be': Tracing the Evolution of a Contested Concept. *Journal Social Policy*, 45(4), 635-653.
- Carvalho, M. G. (2017). New trends in Social Innovation. *European Commission Research and Innovation*. Present at Brussels, 17th October 2017. Access 20 December 2020. Available from <https://ec.europa.eu/research/sam/pdf>
- CrESSI Consortium. (2013). *Creating Economic Space for Social Innovation*. Access 10 January 2021. Available from <https://cordis.europa.eu/project/id/613261>.

- Espiau, G. (2018). Social Innovation Platforms for International Development. *Work4progress of "la Caixa"*. Access 10 January 2021. Available from <https://fundacionlacaixa.org/documents/10280/1223535/work-4-progress-plataformas-activan-innovacion.pdf>.
- European Commission. (2013). *Guide to Social Innovation*. Access 10 January. Available from https://ec.europa.eu/eip/ageing/library/guide-social-innovation_en.
- Fairweather, G.W., Tornatzky, L.G. (1971). *Experimental Methods for Social Policy Research*. New York: Pergamon Press.
- Hamalainen, J.T., Heiskala, R. (2007). *Social innovations, Institutional Change and Economic Performance*. Massachusetts: Edward Elgar.
- Hanappi, H. Hanappi-Egger, E. (2004). New Combinations Taking Schumpeter's Concept Serious. *The ISS Conference 2004*. Bocconi University: Milano, Italy. Access 2 January 2021. Available from <https://core.ac.uk/download/pdf/6511132.pdf>.
- Hoggen, F. (1909). The American Negro and race blending. *The Sociological Review*, 2(4), 349-360
- Jarman-Walsh, J. (2019). Foundations of Zero-Waste Lead to Sustainable Tourism Success: The Case of Kamikatsu. *Journal of Yasuda Women's University*, 47, 249-260
- Lowery, C., Gautam, C., & Mays, C. (2016). The praxis of Gandhi's Satyagraha: the scholar-practitioner educational leader as moral "truth holder". *NCPEA International Journal of Educational Leadership Preparation*. 11(2)-December
- Mulgan, G. (2017). *Interview: Chief Executive of Nesta*. Access 10 January 2021. Available from <https://www.nesta.org.uk/blog/social-innovation-the-last-and-next-decade/>

- Mulgan, G. (2019). *Social Innovation: How Societies Find the Power to Change*. Bristol UK: Policy Press
- Murray, R., Caulier-Grice, J., & Mulgan, G. (2010). *The Open Book of Social Innovation: Ways to Design, Develop and Grow Social Innovations*. Access 1 January 2021. Available from <https://www.nesta.org.uk/report/the-open-book-of-social-innovation/>
- Nicholls, A., Simon, J., & Gabriel, M. (2015). Introduction: dimensions of social innovation. In Nicholls, A., Simon, J., & Gabriel, M. et al. (Eds). *New Frontiers in Social Innovation Research*. (p.1-25). UK.: Palgrave MacMillan
- Nicholls A. & Ziegler, R. (2017). The extended social grid model: *The CrES SI-Berlin Workshop 2017*. Access 25 December 2020. Available from <https://www.researchgate.net/>
- Rogers, M. E. (1962). *Diffusion of innovations*. New York: The Free Press.
- Sathi, U.S. (2016). *Grameen Bank: The Struggle of Dr. Muhammad Yunus*. Bangladesh: Adorn Publication
- Sobana, H.S, & Husaeni, A.U. (2019). Economic empowerment of poor women with Grameen Bank patterns on Baitul Mal Wa Tamwil Ibadurrahman. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 40-59
- Tjornbo, Ola. (2015). Can collective intelligence produce social innovation? In Nicholls, A., Simon, J., & Gabriel, M. et al. (Eds). *New Frontiers in Social Innovation Research*. (p.192-211). UK.: Palgrave MacMillan.
- The Young Foundation (2012). *Social Innovation Overview: A deliverable of the project: "The theoretical, empirical and policy foundations for building social innovation in Europe"* (TEPSIE), European Commission-7th Framework Programme, Brussels: European Commission.

Varkey, T. (2014). The myth and meaning of the Gandhian concept of Satyagraha. *Sophia University Junior College Division Faculty Journal*: 171-179

Zhao, R. (2018). Technology and economic growth: from Robert Solow to Paul Romer. *Hum Behav & Emerg Tech*. 2019 (1): 62-65.

<https://www.theguardian.com/world/2020/mar/20/no-waste-japanese-village-is-a-peek-into-carbon-neutral-future>

https://grameenbank.org/wp-content/uploads/bsk-pdf-manager/AnnualReportPDF_2019.pdf